

K vzájemnému poměru českého státoprávního programu a předbřeznové stavovské opozice v Čechách

Valentin Urfus

V neděli 6. ledna 1861, na svátek Tří králů, jenž byl ve staré Praze slaven vždy s tradiční obřadností, sešli se v bytě známého historika Václava Vladivoje Tomka dva mužové, kteří dosud představovali společensky i politicky odlišné světy: Fr. Lad. Rieger a Jindřich Jaroslav hr. Clam-Martinič.¹ Tomuto setkání byl již současně přikládán mimořádný význam. Nebylo také divu; vždyť jím byl jakoby symbolicky zpečetěn náhlý obrat v politické linii českého měšťanstva, k němuž došlo právě na přelomu l. 1860—1861 a jenž pak vyústil ve spojení českých měšťanských politiků s tzv. historickou šlechtou, tj. s federalisticky smýšlejícími kruhy uvnitř bývalých feudálních velkostatkářů z Čech. Symbolizující ráz propůjčila schůzce v Tomkově bytě ostatně i celková atmosféra této události: do nenápadného ústraní měšťanského příbytku, kde pánem domu byl konzervativně smýšlející vědec, přišel mladý sebevědomý aristokrat, usilující zcela nepokrytě o návrat předbřeznových dob, aby se setkal s Riegreem, kterého v té době předcházela ještě všude pověst liberála a revolucionáře. I v tom bylo jistě dobře patrné, co se od r. 1848 změnilo.

Nejde však o to vmýšlet se do událostí, které se odehrály před řadou let a hledat snad psychologická vysvětlení pocitů jednajících osob. Dnešní historické poznání dovede vykreslit pozadí nastíněných událostí jistě lépe. Z obecných souvislostí, ostatně natolik známých, že není třeba ani podrobně je připomínat, stačí se dotknout jen letmo situace, jež se v Rakousku utvářela na přelomu padesátých a šedesátých let a kterou v Čechách vyznačila v prvé řadě slabost politických pozic českého měšťanstva a nebezpečí naprosté izolace.

Obrat v české politice na počátku šedesátých let nebyl však jen obratem v politické taktice, nýbrž znamenal — a to je jistě třeba zvláště zdůraznit — i přijetí nového politického programu, programu českého historického státního práva. Přitom zásadní ideje tohoto nového stanoviska nebyly českému měšťanstvu nikterak cizí, podobně jako mezi ním a šlechtou existovaly rovněž již v minulosti čilé vzájemné styky. Odkazovat v těchto směrech na založení

¹ W. W. Tomek, *Paměti z mého života*, Praha 1904—5, II., str. 1 a I., str. 445—5 — Tomek bydlil tehdy v dvorním traktu domu čp. 552 na Karlově nám. v místech dnešní fakultní polikliniky; Z. V. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, II., Praha 1933, str. 40.

Vlasteneckého musea, osobnost Palackého či na příklad na státoprávní rysy druhé pražské petice z r. 1848 bylo by jistě více než nadbytečné.

Tím spíše však vyvstává otázka, jak dalece je možno politické spojení českého měšťanstva s historickou šlechtou z počátku šedesátých let, stejně jako státoprávní program, který si tehdy česká politika definitivně osvojila, považovat prostě jen za další kapitolu či přímo snad za pokračování vývoje, který tu byl nastoupen již v době předbřeznové, popř. v době ještě starší. Není to zajisté otázka nová: objevila se poprvé již současníkům Riegrovým a Clamovým v podobě domnělé senzačnosti náhlého obratu české politiky na přelomu r. 1861 a pak zejm. v potřebě vyrovnat liberalismus a buržoaznědemokratické přesvědčení českého měšťanstva s otevřeným konzervatismem protibachovské šlechtické opozice.

Nejde však jen o to; vzájemnou souvislost mezi staršími projevy českého státoprávního myšlení a českým státoprávním hnutím v šedesátých letech si česká buržoazie uvědomovala ještě daleko později. Obnovený zájem o tyto otázky přinesla tak především vlna státoprávního radikalismu na přelomu minulého a našeho století. Postačí tu jmenovat jistě ne na posledním místě K. Kramáře, který ještě ve svém realistickém období považoval intenzivní studium státoprávních otázek za přípravu pro svoji politickou kariéru². Co však u Kramáře přes veškeré úsilí, které věci věnoval, bylo přece jen epizodou v životě profesionálního politika, poznamenalo naopak trvale vědecké dílo Bohumila Baxy, jehož zájem o tuto tematiku, zejm. o podobu českého státního práva v první polovině 19. stol., byl živěn nepochybně z podobných zdrojů. Konečně nelze pominout ani J. Heidlera, jehož blízký vztah k Josefu Pekařovi svědčí jistě i o tom, jak klíčový význam byl těmto otázkám přikládán i z této strany.³

Rozdíl mezi státoprávním programem šedesátých let a stavovskou opozicí proti vídeňskému centralismu v první polovině 19. stol., popř. v době ještě starší, je na první pohled zřejmý. Úzkou vrstvou feudálních velkostatkářů, o něž se tato opozice opírala, nelze opravdu v ničem srovnávat se širokým proudem státoprávního hnutí, které zvláště v druhé polovině šedesátých let nabývalo povahy celonárodní a s kterým šly posléze všechny vrstvy obrozeného českého národa. Jestliže však na jedné straně vyznačují státoprávní program lidové tábory a krajní projevy lidového deklarantství, je možno stejně tak na druhé straně pozorovat, že velkostatkářské zájmy, jež určovaly třídní mentalitu tehdejší šlechty, nebyly některým kruhům českého měšťanstva již zdaleka tak cizí, jak by snad mohl souditi povreční pozorovatel. Zvláště pak takový pozorovatel, jenž by ulpěl jen na vnějších rozdílech, které od počátku šedesátých let existovaly mezi měšťanským liberalismem a konzervativním pojetím histo-

² Srv. zejm. jeho spis „České státní právo“ (1896), shrnující již dříve podnikané studie o těchto otázkách.

³ Srv. níže citovaná díla obou autorů.

rickopolitických individualit. Jaké bylo pozadí tohoto vzájemného sblížení, není jistě těžko uhadnout. Vedla sem stejně prohlubující se diferenciací kapitalisticky organizované společnosti, jako podíl předních špiček českého měšťanstva na držbě velkostatkářské půdy.

Velký význam státoprávních idejí v novodobém českém vývoji byl podmíněn mimo jiné tím, že jejich obsah prožívaly různým způsobem různé společenské skupiny a třídy, a to jak v rámci určitého období, tak v různých dobách. Existoval proto značný rozdíl nejen mezi šlechtickým výkladem státoprávních idejí v šedesátých letech a mezi tím, jak tyto myšlenky chápalo měšťanstvo, nýbrž také mezi tím, jak státoprávní ideologii vykládali řečníci na dotčených již táborech lidu a prosté deklarantské obecnostvo jim naslouchající; byl tu ovšem i velký rozdíl mezi českým státoprávnictvím šedesátých let, ať již máme na mysli jeho měšťanský či lidový odstín a mezi státoprávním radikalismem konce století, podobně jako mezi konzervativním a aristokratickým stanoviskem v období říjnového diplomu a mezi stavovskou sněmovní opozicí z doby před r. 1848. Takovýto důsledně historizující pohled staví ovšem starou otázku vzájemného poměru předbřeznové stavovské opozice a státoprávního programu šedesátých let do nového světla, vyhrocujíc současně zmíněné souvislosti do několika zásadních hledisek.

Je všeobecně známo, že vývoj v našich zemích byl na konci feudalismu vyznačen některými zvláštnostmi, k nimž v první řadě náležel poměrně značný podíl feudálních velkostatkářů na vzniku výrobní základny pozdější kapitalistické industrializace. Tomu na druhé straně — i když v nepoměrně menším měřítku — odpovídal opačný proces, který ještě před koncem feudalismu posunul nejednoho zbohatnuvšího nešlechtice na místo majitele feudálního velkostatku a vytvářel tak nepochybně již v této době některé podmínky pro sblížení ekonomických pozic mezi šlechtou a měšťanstvem. Proto také vzájemný poměr tak významných politických projevů této doby, jakými byla předbřeznová stavovská opozice a státoprávní program šedesátých let, nelze nastínit bez odpovědi na otázku, jak dalece fungoval na samém konci feudalismu v Čechách šlechtický monopol deskového vlastnictví, který náležel nepochybně k nejdůležitějším privilegiím šlechty v závěrečném období starého společenského řádu. Současně pak se stejnou, ne-li ještě větší naléhavostí se objevuje otázka jiná, obracející tentokrát pozornost ke vzájemnému poměru ideových forem, v nichž se uplatnil státoprávní program před březnem r. 1848 a v šedesátých letech minulého století.

I.

Na starších základech pocházejících v jádře ještě ze středověku vytvořila u nás poslední století feudalismu za plodného přispění právnické učenosti sou-

stavu přesných pravidel, jimiž se řídilo nabývání velkostatkářské půdy, zapsané v zemských deskách. Ponecháme-li stranou postavení církevních institucí, jež zejm. v době pobělohorské bylo v tomto ohledu mimořádně výhodným, zajišťovala tato pravidla držbu velkostatkářské půdy vlastně jen šlechtě. Měšťané (v těchto relacích pochopitelně jen měšťané královských měst)⁴ sice z možnosti nabývat velkostatkářskou půdu zcela vyloučení nebyli, jejich práva byla však natolik omezena, že o nich je možno hovořit jen jako o výjimce. Pokud šlo o tzv. individuální deskovou způsobilost jednotlivých měšťanů — tak se totiž vyjadřovala soudobá právní terminologie, pakliže chtěla souhrnně charakterizovat podmínky předepsané feudálním právem pro nabytí velkostatkářské půdy — přicházela v úvahu jen tzv. privilegovaná královská města, u ostatních, a to jen zcela výjimečně, mohla deskové statky nabývat toliko celá městská obec.⁵

Touto strnulou soustavou otřásl až josefínské desetiletí.⁶ Příznačné však je, že deskový monopol šlechty nebyl odstraněn zcela a že zůstalo jen při reformním náběhu, který umožnil pak následující reakci celkem pohodlný pokus vrátit věci do starých kolejí.⁷ Jenomže restaurační tendence byly již do značné míry marné: apodiktický tón právních předpisů směřujících k tomuto cíli tu ostře kontrastoval s tím, že podíl velkostatkářské půdy v nešlechtických rukou (a k nim je třeba samozřejmě bez výjimky počítat i jedince nedávno nobilitované, kteří tak jako tak nepatřili k tradiční rodové šlechtě) stále rostl. Tento obrat se stával již naprosto zřejmým kolem přelomu století a definitivně se pak projevil v jeho prvních desetiletích. Poměrně exaktní a snadno dostupná data o těchto přesunech v držbě velkostatkářské půdy, jaká poskytuje již dobová statistická a topografická literatura,⁸ ukazují, že zvláště výrazný byl takovýto přírůstek na počátku devadesátých let 18. stol. a v prvních desetiletích století následujícího. Ve vlastní předbřeznové době, tedy ve třicátých a zejm. pak čtyřicátých letech minulého století, je nešlechtický velkostatkář zjevem již poměrně běžným. Noví velkostatkáři z období kolem přelomu obou století byli bez výjimky zbohatlíci z válečných let, kteří svoje jmění získali různým způsobem, nejčastěji pak úspěšnou podnikatelskou činností. Sama okolnost, že většina těchto jednotlivců neutilizovala kapitálových zisků k dalším

⁴ Skutečné poměry se ovšem od těchto právnických pojmů často i značně lišily: existovala celá řada výjimek, přeživších většinou ze starší, ještě předbělohorské doby; nechyběly tu např. i případy, kdy vrchností drobného městečka bylo jiné poddanské (ochranné) město nebo kdy poddanské město vlastnilo deskový statek.

⁵ K privilegovaným městům královských v tomto smyslu náležela vedle měst pražských ještě Kutná Hora, Plzeň a Čes. Budějovice; kromě toho však deskovou způsobilost měly i obce měst Chomutova, Žatce a podle některých pramenů i Kadaně.

⁶ B. Baxa, *Inkolát (a indigenát) v zemích Koruny České*, Praha 1908, str. 20 a násl.

⁷ K tomu přehledně D. Kostetzky, *System der politischen Gesetze Böhmens*, I., Praha 1816, str. 161—2.

⁸ Vedle topografických děl Schallerova a Sommerova jsou v tomto ohledu nejlepším pramenem *Schematismy* vydávané každoročně Král. učenou společností nauk.

produktivním účelům v průmyslu, nýbrž že je naopak obracela v investice do velkostatkářské půdy, je výmluvným svědectvím, jak labilní byla v této době ještě pozice průmyslové buržoasie; je zároveň i dokladem dobové mentality, jež se na průmyslové podnikání dívala jako na prostředek k rychlému sice, nicméně však i nejistému zbohatnutí.

Nové akvizice velkostatkářské půdy byly — zhruba možno říci — v podstatě dvojího druhu: především se rozšiřoval podíl nešlechtické držby drobných velkostatků. Tato skutečnost sama o sobě nebyla novou. Případy, kdy měšťan předního královského města či jiná osoba s deskovou způsobilostí se zakupovali na jednom nebo dvou drobných velkostatech (jejichž jádro tvořila jedna, nejvýše dvě vesnice s příslušným počtem dvorů), byly obvyklé již dříve, neobvyklý byl jen jejich zvýšený počet. Zato v druhém případě šlo o jev od kořene nový: nešlechtic, zbohatlík se tu stával majitelem velkého velkostatkářského komplexu, který mohl obstojně soutěžit s dominiemi rodové šlechty a posouval svého držitele jedním rázem mezi nejbohatší osoby v zemi. Odrazem tohoto společenského vzestupu byla ovšem i popularita, které se zmínění jedinci ve své době i dlouho ještě potom těšili;⁹ za příklad tu může sloužit nejlépe životní dráha alespoň dvou z nejznámějších¹⁰ — Jakuba Veitha a Jakuba Wimmera — z nichž každý zároveň představoval poněkud jinou, v jádře však stejně typickou cestu za majetkovou kariérou. Veith spojoval podnikatelskou pohotovost s tradičním řemeslnicko-měšťanským prostředím: nebyl typem velkého spekulanta; konjunkturální vlnu, která jej v průběhu válečného období vynesla, dovedl však využít až do dna a zejména houževnatě dovedl pak obrátiti svoje průmyslové zisky v pozemkový majetek obrovských rozměrů. Jestliže Veith představoval úspěšného selfmademana, jenž včas odešel z nejistého pole konkurenčního zápolení, bylo Wimmerovo bohatství jiného původu. Wimmer, známý dostatečně dodnes z pragensií a z literatury o obrozené Praze,¹¹ ztělesňoval nad jiné příznačně ekonomickou slabost tehdejšího měšťanstva: svoje jmění nashromáždil ne podnikatelskými výboji, nýbrž úzkou kooperací se státním aparátem (k němuž také jako důstojník vlastně náležel),

⁹ Příznačné je, že životopisy většiny těchto velkostatkářů byly ještě v druhé polovině minulého století zařazeny do oficiální encyklopedie, do *Ottova Slovníku naučného*, na který je možno také v podrobnostech pod příslušnými hesly odkázat.

¹⁰ Veith a Wimmer nebyli ovšem zdaleka sami; osob, kterým se podařilo nabýt velký pozemkový majetek, byla v té době celá řada: z nich třeba ještě jmenovat alespoň Ign. Falgeho, který z trutnovského pláteníka to dotáhl na majitele několika panství — Lomnice n. P., Miletína, Čisté a Pyšel (srv. J. Klepl, *Počátky továrního průmyslu lnářského v našich zemích*, Praha 1941); náležel sem i jiný úspěšný podnikatel z přelomu století Jan Nádherný, jehož rodina (náležely jí Chotoviny na Táborsku) splynula pak téměř s rodovou šlechtou; stejně jako velkostatkářské rodiny staročesky znějících jmen — Šlechtové Všehrdští z Hrochova a Hrubí z Jelení.

¹¹ Ze starší literatury srv. zejm. populární a hojně čtený napůl beletristický spis V. Řezníčka, *Naše zlatá matička*, I., Praha 1927, str. 8 a pak na celé řadě dalších míst.

v níž uplatnil svůj organizační talent, pokud šlo o vojenský přísun, což byla věc za války nadmíru důležitá.

Náhlé zbohatnutí ani investice do velkostatkářské půdy neučinily ovšem z těchto jedinců ještě samostatnou sociální skupinu. Na první generaci poválečných zbohatlíků jsou proto také patrné zatím znaky jiného druhu. Subjektivně to byl zřejmě především silný pocit sociální vykořeněnosti, který tyto jednotlivce a často i jejich potomstvo hnalo do křečovitých pokusů uplatnit se v nové sociální situaci, zdůraznit svoji osobnost a dodat tak i jakousi morální a ideovou váhu svému náhlému vzestupu. Uvnitř metternichovského Rakouska také na jiné, zejm. politické uplatnění nebylo pomyšlení. Není proto náhodou, že dotčené osoby se staly v mnoha případech okázalými uplatňovateli myšlenek pozdně osvícenského filantropismu nebo že pěstovaly jako mecenáši a stavebníci nejrůznější umělecké záliby, nevyhýbající se ani těm, jež hraničily v duchu módního romantismu s vysloveným podivínstvím. K filantropům náležel především dotčený již Wimmer, který přispěl opravdu podstatným způsobem ke zkrášlení Prahy v době, kdy přestávala být barokní pevností a stávala se empirickým městem.¹² Naopak výrazným představitelem bizarních romanticko-uměleckých a mecenášských sklonů byl např. dnes již dávno zapomenutý zbohatlík Zachariáš Römisch, majitel Malé Skály u Turnova, jehož skalní „Pantheon“¹³ je jakousi obdobou podobného plánu, který o něco později učinil známým jednoho z potomků starého Jakuba Veitha — liběchovského Antonína Veitha, jenž usiloval o vybudování monumentálního „Slavína“, památníku, který měl být vystaven v Tupadlech u Mělníka a měl mít také již konkrétní vztah k české minulosti.

Nechyběly ani pokusy upozorniti na sebe publicisticky. V tomto směru zajímavou osobností byl majitel Hrubé Skály Jan. Ant. Lexa z Aehrenthalu, jenž jako držitel rozsáhlého panství zrušeného doksanského kláštera a jiných ještě statků náležel rovněž do této galerie válečných zbohatlíků.¹⁴ Mezi těmito velkostatkáři s intelektuálními sklony zaslouží si být jistě jmenován i ochránce Bolzánův, Jos. Hoffman^{14a}, na jehož statku v Těchobuzi u Pacova našel pro-

¹² Jiným stejně výmluvným příkladem spojení dobročinných snah se společenskou kariérou byli v té době příslušníci rodiny univ. profesora Al. Klára, zakladatele ústavu slepců, jehož fundace měla — možno — říci i některé investičně podnikatelské rysy — srv. „100 roků Klárova ústavu slepců v Praze“, Praha 1932.

¹³ Bř. Štorm, *Pantheon na Vranově*, „Hrady, zámky, rezervace“, Praha 1955.

¹⁴ Jako jeden z prvních klesl u nás cestu myšlenkám hospodářského liberalismu — J. Nožička, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*, Praha 1946, str. 143; O Lexech srv. nejnověji práci J. Hanzala otištěnou v tomto svazku PHS (citováno podle rkp.), jemuž při této příležitosti srdečně děkuji za informace, které mně poskytl; jiným příkladem podobných snah byl velkostatkář z blízkého okolí Prahy (majitel Roztok a Státnic) dr. J. Löhrner, který r. 1813 vydal v Praze spis „Beytrag zur Verbreitung der Kenntniss der Wechselwirtschaft und ihrer Anwendbarkeit in Böhmen“.

^{14a} *Paměti babičky Kavalírové*, vyd. J. J. Frič a O. Zielecká, Praha 1938 (3. vyd.), na celé řadě míst

následovaný učenec útulek. Samozřejmě nejvíce se projevovala snaha aktivně zasahovat do uměleckého a kulturního života u těch nešlechtických nebo nedávno pošlechtěných velkostatkářů, kteří byli zároveň příslušníky inteligence. Mezi nimi markantní skupinu tvořili zejm. akademičtí činitelé a zástupci svobodných povolání.¹⁵

U většiny novopečených předbřeznových velkostatkářů převládala pochopitelná snaha splynout s rodovou šlechtou nebo se jí alespoň poněkud vyrovnat dosažením šlechtického titulu. Byl to samozřejmý důsledek jejich kariéry a v jistém slova smyslu nejvlastnější cíl veškerého jejich osobního snažení. Jenomže i tato cesta vedla nakonec k tomu, o čem tito povýšenci původně ani neusilovali: učinila z nich totiž relativně samostatnou sociální skupinu. Značný význam v tomto ohledu — na rozdíl od nobilitací, kterých dosahovali noví velkostatkáři poměrně snadno — měla skutečnost, že někteří z nich se dostali i na český zemský sněm, kde reprezentovali v té době již nečetný rytířský stav. Nešlo však jen o to, že se takto uplatnili v orgánech zemské stavovské samosprávy, nýbrž že se tu podíleli — a to dokonce i se značnou aktivitou — na opozičních projevech proti centralistickým tendencím vídeňské vlády. V této souvislosti je třeba jmenovat především rytíře Bergenthala.¹⁶

V očividné souvislosti s tím probíhalo v kruzích oněch velkostatkářů, kteří zůstali bez šlechtického titulu, stále jasnější uvědomování si vlastních společenských pozic, které v jednotlivých případech dospělo dokonce k formulaci jakýchsi prvých politických požadavků, obracejících se rovněž k zemské stavovské samosprávě s cílem dosáhnout v ní zastoupení.¹⁷

Dotčenými změnami byl v podstatě dovršen ekonomický a psychosociální vývoj této vrstvy. Do sociální struktury předbřeznových Čech ji však definitivně zařazovala ještě jedna skutečnost významu opravdu podstatného: byl to vztah k probouzejícímu se českému národu a k obrozeneckému úsilí jeho představitelů. Je zcela přirozené, že v podmínkách, které vyznačovaly počátky

¹⁵ Jako příklad je možno uvést především pražského advokáta a po určitou dobu i akademického hodnostáře Jana N. Kaňku, známého zejm. z hudebního života pomozartovské Prahy, který zprvu pachtoval několik velkostatků a později se zakoupil v Jetřichovicích na Tábořsku; jiným představitelem je Mat. Kalina z Jaethensteinu, známý svými archeologickými i lidově osvětovými sklony, jemuž náležel velkostatek Zvíkovec u Zbiroha; Kalina i příslušníci jeho rodiny se účastnili rovněž horlivě sněmovních jednání — k obecným souvislostem srv. ještě V. Vaněček, *České právníctví za kapitalismu*, Praha 1953, na řadě míst, zejm. str. 13 a násl.

¹⁶ Václav Berger z Bergenthala, jemuž náležely velkostatky Studenec a Forst, byl zbohatlým a nobilitovaným pláteníkem; k činnosti rytíře Bergenthala na českém sněmu před březnem srv. Ant. Okáč, *Český sněm a vláda před březnem 1848*, Praha 1947, na více místech; v jistém smyslu je tu možno jmenovat i Neuberky, úzce spjaté s českým národním obrozením, jejichž měšťanský původ patřil na počátku minulého století rovněž k poměrně nedávné minulosti.

¹⁷ Byla to zejm. interpelační akce velkostatkáře Fischera z r. 1840 — k tomu J. Borovička, *Návrh hr. Wurmbanda z roku 1848 na přeměnu stavovského sněmu*, Praha 1913, str. 12—3.

české buržoazie, zejména pak při nedostatku vlastních průmyslových pozic, musil se životní úspěch těchto povýšenců jevit současníkům jako naplnění nejdováděnějších snů, na které průměrný příslušník měšťanských vrstev se sotva odvážil pomyslit. Význam těchto osob tak přirozeně vzrůstal, a to tím spíše, čím více bylo možno se u nich setkat s určitými sympatiemi k národněobrozenským snahám. Opravdu také podobných případů nebylo právě málo. Mnoho tu samozřejmě napomáhaly umělecké a filantropické sklony předbřeznových měšťanských velkostatkářů, jakož i ideje zemského patriotismu. Stačí odkázat na příklad v tomto ohledu stejně příznačný, jako známý: byl jím jednou již zmíněný liběchovský Antonín Veith, který kolem sebe shromáždil jakýsi malý „dvůr“ obrozenských intelektuálů a umělců, mezi nimiž vynikal zvl. Brauner, Klácel a Levý.¹⁸ Podobně, i když daleko v menších rozměrech než jaké skýtal liběchovský zámek, dovedla čilé kulturní styky rozvinout velkostatkářská rodina Vojáčků na svém lenním statku na Tetíně. Pevnou oporou národněobrozenských snah byl i bohatý majitel sousedního sekularizovaného klášterního panství ve sv. Janu pod Skalou Maxmilián Berger, známý svou politickou i kulturněorganizační činností.¹⁹

Byly tu však vztahy ještě jiného druhu: co nakonec může lépe svědčiti o úzkých stycích obrozenského měšťanstva s touto vrstvou než skutečnost, že i otec Bedřicha Smetany skončil svůj rušný podnikatelský život jako majitel drobného svobodnického velkostatku — Růžkovy Lhotice u Čechtí — tedy společensky i právně jako příslušník těchto kruhů.²⁰ Z tohoto hlediska byl ostatně také sňatek mladého Palackého s jednou z dcer bohatého advokáta Měchury nejen prozíravým životním zajištěním, ale v jistém smyslu i vstupem do této společenské skupiny.

V rozloženém feudalismu první poloviny 19. stol. nedovedl tedy již deskový monopol šlechty, ač ještě na počátku století byly tu ze strany státu učiněny vážné pokusy o jeho opětné upevnění, zabrániti tomu, aby se vedle rodové aristokracie nezačala vytvářet i samostatná skupina velkostatkářů, kteří nebyli šlechtici. Tento společenský proces se ovšem nemohl plně rozvinout. Proto také příslušníci této skupiny se vlastně ani nekonstituovali v dokonale diferencovanou vrstvu a nehráli také zdaleka takovou roli, jaká např. připadla klasičce v Anglii tamějším venkovským „squirům“ či v Německu nešlechtickým držitelům junkerských statků.

V této souvislosti se proto také zcela samozřejmě naskýtá otázka, zda tu nešlo jen o pouhou vedlejší epizodu, třebaš snad jinak zajímavou, svým význa-

¹⁸ Nejnověji k tomu. M. Černá, *Václav Levý*, Praha 1964.

¹⁹ O Bergrovi i Vojáčkově srv. *Ottův slovník naučný*, příslušná hesla.

²⁰ Zd. Nejedlý, *Bedřich Smetana*, II. str., 407 a zejm. pak VI., Praha 1953, na celé řadě míst; zvl. i str. 179 a násl.; prostředí lhotického zámečku ovlivnilo nepochybně i Smetanovu tvorbu, jak na to ukazuje statkářská atmosféra libreta opery „Dvě vdovy“.

mem však omezenou toliko na samotný konec feudalismu. Že tomu tak nebylo, o tom přesvědčují především výsledky vyvazovací akce z počátku padesátých let, v níž byla realizována jedna z nejdůležitějších vymožeností r. 1848, zrušení patrimoniálního svazku. Vyvazovací akce i celý následující vývoj, probíhající již v podmínkách kapitalisticky organizované společnosti, jen potvrdily, že velkostatek řadu svých hospodářských i politických pozic nejen neztratil, nýbrž i udržel, i když samozřejmě ve změněné podobě. To pak definitivně zpečetil zejména vnitropolitický vývoj na počátku šedesátých let, kdy obnovené konstituční poměry přinesly velkostatku významná politická privilegia v podobě rakouského (Schmerlingova) kuriálního volebního zákonodárství. Bývalý feudální velkostatek zůstal tak ve veřejném životě nadále významným činitelem, jak v hospodářském, tak společenském a politickém slova smyslu.

V tomto ohledu nabývají také předbřeznové přesuny v sociální struktuře Čech, pokud jde o velkostatek, nového významu. V nastíněném zorném úhlu je jistě možno považovat vznik dotčené sociální skupiny za cokoliv, jen ne za slepé rameno vývoje, které dále nevede a jež děkuje za svůj vznik toliko zvláštností rozpadu starého společenského řádu. Naopak jde tu očividně o přímé počátky jevu, jenž se pak v šedesátých a sedmdesátých letech stal charakteristickým pro vnitropolitickou situaci Čech a který spočíval v nebývale silném politickém prestiži velkostatkářské kurie. Její váhu lze sotva vysvětliti jen na podkladě volební geometrie rakouských volebních řádů, což platí jistě i o politickém spojení, které buržoazie uzavřela s oběma frakcemi velkostatku: tedy o politickém spojení českého měšťanstva a historické šlechty na straně jedné, ale i o politické alianci tzv. ústavověrného velkostatku a německých liberálů na straně druhé.

Ne tedy jen slabost politických pozic, jako tomu bylo u českého měšťanstva a další diferenciaci kapitalistické společnosti, jak to platilo nepochybně obecně, ale také tradice svazků předních špiček buržoazie — tentokrát bez rozdílu národnosti — vytvářely tu příznivé předpoklady pro politický svazek šlechty a buržoazie právě na platformě velkostatkářské kurie. Jak živou a významnou byla tato politická linie, o tom jistě nad jiné výmluvně svědčí známé události kolem tzv. chabrusových voleb v r. 1872.²¹

Nešlo však jen o to, že předbřeznový vývoj vytvářel příznivé hospodářské a společenské podmínky pro takovéto seskupení sil. Sotva lze patrně i pochybovat o tom, že již v předbřeznové době tu došlo i k vytváření určitých podmí-

²¹ V řadách velkostatkářů se v šedesátých letech vedle Palackého a samozřejmě i Riegra setkáváme i s Klaudim, rodinou Petra Fastra (Danešovi) a posléze i s „dělnickým předákem“ Chleborádem; kromě předbřeznových rodin jako Bergrů, Vojáčků, Veselých (Molitorov, Církvice u Kouřimi), Červinků (Ostředek) a j. stávají se oporou české politiky i další velkostatkáři jako např. Nalčové (Všenory); duší českého „chabrusu“ z počátku sedmdesátých let byl známý staročeský novinář a politik J. S. Skřejšovský, jemuž, resp. jeho rodině, náležela v té době celá řada velkostatků (Zruč, Zbraslavice, Úholičky).

nek rázu ideového. Leccos z toho, co bylo shora pověděno, ukazuje, že uvnitř vrstvy nešlechtických velkostatkářů nastal již v předbřeznových Čechách určitý názorový pohyb, v němž se vytvářely sympatie k českému národnímu hnutí a určité základy vlastních politických stanovisek, zejm. v souvislosti s předbřeznovou stavovskou opozicí. Že však tyto vlivy — pokud o nich vskutku můžeme hovořiti — zdaleka neprobíhaly přímočaře, ukáží nejlépe následující odstavce.

II.

Na konci feudalismu se v Čechách myšlenka historického státního práva objevila dvakrát. Pokaždé tak výrazným způsobem, že její uplatnění vedlo i k významným — alespoň na svou dobu — politickým vystoupením. Byly to jednak známé události doprovázející konec josefínského desetiletí a vyznačující tzv. leopoldovskou restauraci, jednak pak události předcházející bezprostředně revoluční výbuch z jara r. 1848 a spadající tedy do vlastního předbřeznového období.

Konkrétními souvislostmi, jimiž byly dotčené jevy vyvolány, není třeba se jistě zabývat, neboť jejich podoba byla již vícekrát podrobně osvětlena.²² V obou případech šlo o reakci feudálně velkostatkářských kruhů na centralisticky byrokratizující tendence vídeňského dvora. Byly tu ovšem i jisté rozdíly, a to ne právě nepodstatné. Na konci osmdesátých let 18. stol. bylo nepochybně nebezpečí ohrožující aristokratické zájmy — alespoň ze strany josefínského dvora — aktuálně větší a současná situace byla nadto ještě dramaticky podtržena právě vypuknuvší francouzskou revolucí, jakož i otevřeným odporem v jiných částech habsburské říše. Ve čtyřicátých letech byly podmínky stavovské opozice méně nápadné: celá záležitost měla také zprvu charakter spíše epizodické šarvátky omezené na roztržku části šlechtických velkostatkářů se sebevědomým dvorským velmožem, jakým byl hr. Chotek.²³

Byly tu však ještě i jiné zásadní rozdíly. Třebaže v obou případech šlo vlastně jen o konflikt, odehrávající se v rámci jedné společenské třídy, tedy o konflikt, jenž měl daleko k revolučnímu vystoupení, bylo jeho působení ve všeobecné

²² Odkázat je tu možno na základní díla starší literatury, jmenovitě: H. Toman, *Das böhmische Staatsrecht*, Praha 1872, str. 181—208; J. Kalousek, *České státní právo*, vyd. Praha 1892, zvl. str. 489 a násl. a str. 536a násl.; E. Denis, *Čechy po Bílé hoře*, vyd. Praha 1911, I. 3, str. 213 a násl.; B. Baxa, kromě již citovaného *Inkolátu* zejm. souhrnný spis *K dějinám veřejného práva v zemích koruny České*, Praha 1906; z nové literatury srv. zejm. V. Vaněček, *Velká doba české právní historie*, sborník „Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd“, Praha 1953, str. 575 a n., A. S. Mylnikov, *Někotoryje voprosy gosudarstva i prava v Čechii v 18. i v pervoj polovine 19. vekov*, *Věstník leningradskovo universitěta*, 1960, str. 148.

²³ Srv. Okáč, *op. cit.*

agónii rakouského feudalismu nepochybně daleko silnější, než by bylo možno jinak předpokládat. Kromě toho, a to je třeba především zdůraznit, ve čtyřicátých letech sledoval vystoupení stavovské opozice již obrozující se národ; zejména pak ty jeho vrstvy, jež si počaly právě v této době stále zřetelněji uvědomovat svoje vyloučení i z tak chudého politického života, jaký znalo metternichovské Rakousko.²⁴

Přirozená dialektika vývoje tu pak vedla nezbytně k tomu, že, ač předáci stavovské opozice uplatňovali v obou případech — v devadesátých letech i před polovinou 19. stol. — jen svoje omezené feudálně velkostatkářské zájmy, dotkli se současně hlubokých spodních proudů soudobého společenského života, takže ohlas jejich akcí byl značný a široký.

Vystoupení stavů proti josefinismu mělo kromě toho jaksi i zásadnější — alespoň zpočátku — ústavněprávní charakter: ukazuje na to dobře povaha tehdejších stavovských požadavků — desiderii — zvláště postulát žádající určitý podíl na zákonodárné moci. Naproti tomu opozice ve čtyřicátých letech neměla zprvu povahu zdaleka tak zásadní. Spor vznikl také v ovzduší, v němž šlo původně spíše jen o samostatnou samosprávnou pravomoc stavovského sněmu (zejm. o hospodaření stavovským jměním) než o zásadní ústavní otázky.

K tomu je třeba dodat — i když vývoj byl jistě složitější, než je možno na tomto místě vykreslit — že stavovský sněm, jehož okleštěná pravomoc byla po Bílé hoře v poměru k panovníkovi omezena jen na právo povolovati daně, byl i v tomto ohledu odsunut posléze centralistickými zásahy tereziánského a josefinského období zcela na vedlejší kolej, takže výlučnou sněmovní agendou se stávala stále více jen správa zemských záležitostí a zemského majetku.

A o tento zbytek pravomoci ve čtyřicátých letech právě v první řadě šlo. Předbřeznová stavovská opozice však poměrně rychle překonala svoji původně jen omezenou povahu a známou dedukcí o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod stavů českých z r. 1847 se dostala do stejných poloh, jaké naznačovala stavovská desideria z r. 1790.

Protijosefínská opozice si také — budiž tak dovoleno říci — počínala i jaksi více „feudálně stavovsky“: svými desiderii vystoupila proti panovníkovi způsobem, který v lecčems připomínal, i když ovšem již ve velmi vzdálené paralele, někdejší volební kapitulace.²⁵ Naproti tomu opozice ve čtyřicátých letech se

²⁴ Srv. např. svědectví V. Zeleného, přítele Havlíčkova a známého kulturního pracovníka, kterého se dovolává Kalousek (l. c., str. 534 v pozn.): Havlíček dle něho sledoval prý s živým optimismem probouzející se stav. opozici na počátku čtyřicátých let; o tom, jak vskutku široký byl ohlas sněmovních akcí, svědčí jiný podobný doklad z dobové korespondence, který uvádí J. Čelakovský, *Stav městský na sněmě českém od l. 1794—1847*, IV. Časopis Musea král. českého, XLIV. (1870), str. 17 v pozn.

²⁵ Tzv. *druhý hlavní spis desiderii* (publikovaný v *Historische Aktenstücke über das Ständewesen in Oesterreich*, II., Leipzig 1848, str. 92) výslovně o tom praví: „..... die auf diese Art verbesserte Landesordnung selbst gnädigst zu beschwören — Höchst-dero Nachfolger zu einem gleichen Eide constitutionsmässig zu verbinden....“.

snažila uplatňovat metody spíše parlamentní, jak na to ukazují především sněmovní vystoupení stavovského předáka hr. Bedř. Deyma.²⁶

Takovýchto rozdílů by bylo možno najít ještě celou řadu a charakterizovat tak v podrobnostech čím se jedna vlna stavovské opozice lišila od druhé. Snad postačí zmíniti se ještě o jedné věci, jež měla význam vskutku podstatný, neboť jí je možno měřit v jistém smyslu i poměr stavovské opozice k politickým tužbám obrozujícího se národa. Šlo o poměr ke sněmovnímu zastoupení měst: v devadesátých letech byl příkře zamítavý, neboť stavové se obávali toho, aby reprezentanti zbyrokratizovaných městských magistrátů nerozmnožili řadu vládní strany a nemajorizovali tak opozičníky; naopak ve čtyřicátých letech se počal již očividně měnit, i když zdaleka nebyl ještě jednoznačně příznivý.²⁷

Když v druhé polovině šedesátých let minulého století vrcholil boj za české státoprávní požadavky, našly myšlenky státoprávního programu ohlas u všech vrstev českého národa. Tento ohlas nebyl ovšem, pokud šlo o všechny součásti státoprávní ideologie, stejný. Jinými slovy to, co zapalovalo a mobilizovalo, nebyla formálně juristická stránka argumentující českým státním právem a jeho institucemi, jako daleko spíše vědomí, že český národ v minulosti žil ve vlastním státě, jenž měl svoje neodvislé státoprávní postavení a svoji vlastní suverenitu. Bez širších úvah stačí jistě uvést, že největší ohlas u širokých vrstev mělo právě toto spojení státoprávních myšlenek se silným a spontánním nacionalismem, jenž přirozeně pramenil ze sil, jimiž byl nesen proces národního obrození, vyznačující se ostatně již od svých počátků i velkým smyslem pro národní minulost. Nebylo by však správné podceňovat ani působení jiných činitelů, zvláště pak idejí, o něž se opírala soudobá oficiální doktrína rakouského federalismu, zejm. působení teorie tzv. historickopolitických individualit.²⁸ Původní reakčnost a zpátečnickost těchto myšlenek, spojených s aristokratickou opozicí proti Bachovi, jistě není třeba zdůrazňovat. Daleko více rozhodující se však stala skutečnost, že v průběhu šedesátých let pod dojmem silného národního cítění měšťanských a lidových vrstev tento původní ráz dotčených idejí rychle zmizel. Historickopolitická individualita říjnového diplomu a vědomí vlastní státní svébytnosti v minulosti počalo se tak proměňovat v širokých vrstvách v myšlenku národního státu, i když zatím samozřejmě v širším rámci Rakouska a představitelnou jen na podkladě tzv. státoprávního vyrovnání. V tomto ohledu byl český státoprávní program šedesátých let se svým apelem k historickému postavení českého státu daleko více

²⁶ O módním anglofilství mezi předbřeznovými opozičními kruhy srv. J. Heidler, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, Praha 1920, str. 71.

²⁷ Čelakovský, *l. c.*, str. 22; dále V. Urfus, *Česká města a rakouský absolutismus v období národního obrození* (citováno podle rukopisu připraveného k tisku).

²⁸ V. Urfus, *Český státoprávní program na rozhraní let 1860—1861 a jeho ideové složky*, Právněhistorické studie 8.

„historickým“ než „státoprávním“, neboť formální juristická argumentace, budující na představě kontinuity českého státního práva, vedla nezbytně ke konkrétním institucím historické české ústavy, které však pro svůj feudálně stavovský ráz byly s liberalismem českého měšťanstva neslučitelné.

Myšlenky, jež uplatňovala ve svých politických akcích předbřeznová stavovská opozice, vyhlížely však poněkud jinak. Nejde ani tolik o to, že tu působila rozdílná společenská situace a rozdílné společenské zakotvení: tím spíše překvapí málo historický, ba přímo ahistorický ráz těchto idejí.

Když protijosefinsky orientovaní stavové koncipovali v r. 1790 svá desideria, opřeli formulaci tohoto dokumentu o některé zásady, jejichž použití v takovémto kontextu vyhlíží bezesporu překvapivě. Šlo tu o podobné, ne-li přímo stejné výrazové prostředky, jichž s odvoláním na přirozenoprávní státovědu užívali v současné době ideologové revolučního měšťanstva. Naopak historická argumentace, dovolávající se státoprávní minulosti českého státu, tu byla sice také uplatněna, nicméně však nebyla zdaleka tak hlavním motivem desiderii, jak by bylo možno snad očekávat. Jejím základním cílem byl v podstatě jen důkaz, že stavové svá práva, jejichž restituci požadovali, nabyli již před drahnou dobou a že to byla teprve nejposlednější léta, která stavy o ně připravila.²⁹ Vycházelo se proto z Obnoveného zřízení zemského a zejm. pak z patentu, kterým za necelé tři týdny po jeho vydání (29. května 1627) Ferdinand II. potvrdil privilegia Českého království, tedy i privilegia stavovská. Současně však stavové žádali, aby zemské zřízení bylo pozměněno tak, aby z něho byly odstraněny všechny formulace připomínající porážku českého stavovského povstání.³⁰ V desiderii tedy Obnovené zřízení zemské vystupovalo v dvojí podobě: jednak jako základ stavovských práv, jednak však jako perzekuční akt, o jehož změnu je třeba usilovat, ač zároveň nutno i uznat, že na rozdíl od tereziánského a josefinského absolutismu³¹ zachoval stavům přece jen určitou míru práv. Touto argumentací, jejíž průhledná tendence byla namířena jednoznačně proti josefinským reformám, desideria v jistém smyslu anticipovala i bezděky pozdější reálné výsledky historického bádání o českém státním

²⁹ Tuto argumentaci obsahoval dotčený již *druhý hlavní spis desiderii*; její záběr byl poměrně dosti široký: kromě sněmovních usnesení, jež byla citována nejhojněji, byla uváděna i další fakta, která podle mínění desiderantů dokreslovala historický poměr mezi králem a stavy (případy volby panovníka, zemských správců, události z doby poručnické vlády braniborské po smrti Přemysla Otakara II.); jinak zvláště hojně bylo odkazováno na Hájkovu Kroniku (srv. *Aktenstücke*, str. 69 a násl.).

³⁰ *Aktenstücke*, zejm. str. 91—92 — stavové v tomto ohledu požadovali výslovnou změnu Obn. zřiz. zem.

³¹ *Tamtéž*; v jistém smyslu to uznal i dekret dv. kanceláře z 12. VIII. 1791, jímž byla desideria vyřízena (*tamtéž*, str. 144, čl. 1); podle něho měřítkem pro restituci stavovských práv byl r. 1764, bezpochyb proto — jak se domnívá Kalousek, *l. c.*, str. 499 v pozn. — že toho roku, ať šlo jinak o bezvýznamné datum, byla realizována inkamerace některých nepřímých daní, což mělo zásadní význam, neboť daňová pravomoc byla po Bílé hoře prakticky nejdůležitější složkou pravomoci stavovského sněmu (viz výše v textu).

právu, zdůrazňující převratný význam jak bělohorských událostí, tak josefinského a tereziánského období pro český státoprávní vývoj.

Kde však stavové šli za hranice platných institucí, potřebovali argumenty jiného druhu. Bylo to především tam, kde požadovali určitou účast na výkonu zákonodárné moci. Tento stavovský postulát nebyl tak radikální, jak by se snad mohlo zdát. Stavové nežádali ve skutečnosti pro český sněm bezprostřední legislativní pravomoc, nýbrž jen záruky, že bez jejich souhlasu nebude měněna zemská ústava a že všechny ostatní zákony budou před publikací předloženy sněmu, aby o nich podal svoje dobré zdání.³²

Způsob, jakým se snažili stavové odůvodnit právě tyto svoje požadavky, náleží nepochybně k nejzajímavějším stránkám stavovského hnutí z počátku devadesátých let 18. stol.³³ Jeho základem byly totiž ideje odvozené z přirozenoprávních názorů na stát a na úlohu reprezentativních orgánů. Pojmy, se kterými je možno se v desideriih v této souvislosti setkat na řadě míst, jsou vskutku na prvý pohled zarážející: hovoří se tu o konstituci, jejíž pořízení může prý jedině zajistiti zemi dlouho postrádané blaho; konstituce nebo také fundamentální zákon, jak se desideria jinde vyjadřují, je pojímán jako smlouva uzavřená mezi panovníkem a národem na podkladě obapolného dobrovolného souhlasu; panovník má popřávat sluchu stavovským radám a stížnostem a naopak jakékoliv omezení tohoto práva je nutno prý považovat za omezení „občanské svobody“; konečně jedním dechem s tím se hovoří i o „duchu“ konstituce, na jejímž základě má být stát organizován. Je samozřejmé, že tyto výrazy nelze v ničem přeceňovat. V podstatě nešlo o nic jiného než o pouhé terminologické prostředky, poplatné dobové módě, jejichž užití samo ráz stavovských požadavků neměnilo.

Ovšem i to nakonec stačí, aby tím spíše vystoupil rozdíl mezi stavovskými postuláty z r. 1790 a hlubokým historickoprávním pathosem, který uplatnili představitelé českého měšťanstva o několik desítek let později. Vše, co stavové tvrdili — a v této souvislosti sotva rozhoduje s jakým bezprostředním cílem a jak dalece ve shodě se skutečností — nebylo ničím jiným než požadavkem restituce (res. rozšíření) práv, určujících jejich poměr k panovníkovi, o které je buď skutečně nebo domněle připravila josefínská perioda. Ve své ryzí podobě to tedy byl konflikt mezi absolutistickým centralismem a pozdněfeudálním stavovstvím, jehož program v daném případě ne zcela jasně kolísal mezi nároky na obnovení ztracených práv a mezi neujasněnou snahou tyto meze překročiti. Historismus stavovských postulátů z r. 1790 byl tedy „historismem

³² Podrobně zejm. pokud jde o kompromisní formulaci druhého požadavku — srv. u Kalouska, *l. c.*, str. 494—5.

³³ Této stránky desideriih si povšimli již Denis (*l. c.*, I. 3, str. 213), který výstižně hovoří o tom, že desideria představují v tomto ohledu prý „dosti šťastnou směs revindikací feudálních a teorií filosofických“; k jednotlivým formulacím srv. *Aktenstücke*, zejm. str. 92—93, 107, dále na celé řadě dalších míst (např. ještě str. 98).

nabytých práv“, zdaleka však ne programem historického státního práva ve smyslu státoprávní nezávislosti a svébytnosti určitého celku zemí, jakým byla historická Česká koruna.³⁴ Stavům na počátku devadesátých let byly takovéto úvahy naprosto cizí a jejich opoziční postoj se také nikdy nepovzněl nad teritoriálně přesně vymezené zemské záležitosti.

Když byla pak ve čtyřicátých letech minulého století obnovena politická aktivita stavovského sněmu, nelišila se zásadní koncepce stavovské opozice od požadavků před půl stoletím. V podrobnostech tu však jisté rozdíly přece jen byly. Tzv. Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod stavů českých z r. 1847, již předbřeznová stavovská opozice vyvrcholila, byla především v jistém smyslu historičtější než desideria; chyběl v ní totiž onen aparát přirozenoprávní frazeologie, který byl charakteristický právě pro formulaci opozičních požadavků z počátku devadesátých let 18. stol. Jinak se však v Dedukci ozývaly myšlenky odvozené nepochybně ze stejného myšlenkového základu: stavovský sněm byl v ní pojímán jako ústavní reprezentant celé země a jeho postavení v tomto ohledu poskytuje stavům nejen určitá oprávnění, nýbrž ukládá jim prý i povinnost chránit nedotknutelnost zemské ústavy. Do čela stavovských postulátů byl zařazen požadavek účasti na zákonodárné moci, který vídeňská vláda krátce před tím výslovně zamítla, dovolávajíc se striktního znění Obnoveného zřízení zemského. V jádře se tedy Dedukce opírala rovněž jen o požadavky směřující ke konstituční úpravě poměru mezi panovníkem a stavy; státoprávní představa historického českého státu jako samostatné a suverenní individuality jí byla rovněž cizí;³⁵ naopak stavové neváhali se na podporu svých požadavků dovolávat dokonce i státoprávních dokumentů německého Bundu.³⁶ Teprve na samotném prahu revolučních událostí dospěli někteří představitelé stavovské opozice k představě státoprávního spojení zemí historické České koruny.³⁷

Tyto rysy předbřeznové stavovské opozice je možno dobře konfrontovat i s jinými politickými projevy, z nichž některé měly v této době již značně vyzrálou povahu. Šlo tu zejména o politickou publicistiku, která v podobě brožurových a letákových spisků byla poměrně rozšířena a poskytuje dodnes plastický obraz o názorových a ideových prouděch v předvečer revoluce. Většinu z těchto dílek podrobila obsáhlému rozboru již starší literatura, která si rovněž

³⁴ J. Kapras, *Český program státoprávní*, Idea československého státu, Praha 1936, I., str. 105.

³⁵ B. Baxa, *Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých*, Sborník věd právních a státních, XII. (1912), zejm. str. 112.

³⁶ Kalousek, l. c., str. 545—6, Baxa, *tamtéž*: šlo o aktu německého Bundu z 8. VI. 1815 a o závěrečnou aktu vídeňskou z 15. V. 1820; oba dokumenty obsahovaly záruky zajišťující ústavy spolkových zemí.

³⁷ Bedř. hr. Deym, *Die Stände des Königreichs*, článek ze zvl. čísla *Bohémie* (z 22. III. 1848) uveřejněný u J. M. Černého, *Boj za právo*, Praha 1893, I., str. 42—3; k podobnému stanovisku Deymovu, ke kterému dospěl však v rámci širších úvah, srv. jeho brožuru *Über die Entwicklung...* (viz níže).

povšimla pozoruhodné skutečnosti spočívající v tom, že státoprávní vědomí některých brožur vysoko převyšuje projevy stavovské sněmovní opozice. Rozdíly, jež tu nepochybně existovaly, jsou vskutku natolik nápadné, že je sotva možno přičítat je jen odlišným znakům charakterizujícím prostředí, ve kterých došlo k jejich formulaci. Možno tedy říci, že brožurová literatura projevila daleko větší smysl a porozumění pro historickou svébytnost českého státu než soudobá vystoupení stavovského sněmu.³⁸

Není proto divu, že se s touto skutečností těžko vyrovnávala starší literatura, a to zejména tam, kde se snažila zkoumat názorová stanoviska stavovské opozice pod dojmem velkého významu, jaký pro český politický život měl státoprávní program v druhé polovině století. V tomto směru jí ostatně nejvíce trpkého zklamání připravil sám vůdce opozičních stavů z l. 1844—47 hr. Bedř. Deym svými příspěvky v brožurové publicistice, které byly vysloveně austro-filské a liberální, téměř bez jakéhokoliv historického a státoprávního akcentu.³⁹

Vzájemné rozdíly tu tedy bijí do očí: stavovská opozice z konce feudalismu a český státoprávní program z šedesátých let — ač oba se dovolávaly české státoprávní minulosti — byly jevy zcela jiného druhu, a to nejen ve své historické a sociálně ekonomické podmíněnosti, nýbrž i pokud šlo o ideje a názory, které jejich představitelé uplatňovali a pod jejichž zorným úhlem se snažili vyložit některá fakta z české minulosti. Stavovská opozice, i když užívala liberálních pojmů, nikdy nepřekročila hranice dané vzájemným poměrem mezi panovníkem a stavy jako politickými reprezentanty země. Česká deklarace z r. 1868 naopak nejen že negovala ústavní poměry vytvořené dualistickou prosincovkou, nýbrž kladla současně i důraz na to, že český stát byl v minulosti nezávislým státem českého národa, jedním slovem tedy prostřednictvím historického státního práva dospívala k myšlence národního státu.

Celý předechozí výklad vyúsťuje tedy ve zjištění, že předbřeznová stavovská opozice byla jaksi více konstituční a možno snad říci i liberální (samozřejmě ovšem ve stavovskofeudálním a nikoliv buržoazním slova smyslu) než — nacionální a zejm. historická. Tento závěr, zvláště pokud jde o úlohu historického činitele, zdá se však odporovati obecně známé úloze, kterou v předbřeznovém životě sehrálo, jmenovitě u aristokracie, tzv. zemské vlastenectví. Podobný rozpor je však jen zdánlivý. Zemskému patriotismu v Čechách, a na to je třeba položit především důraz, chyběl jakýkoliv smysl pro konkrétní

³⁸ J. Heidler, *l. c.*, str. 154 (např. výklad o brožurě *Schattenrisse aus Oesterreich*), dále zejm. str. 162. — Nelze však souhlasit s míněním Kaprasovým (*l. c.*, str. 105), jakoby se i stavové v brožurové publicistice propracovali k formulaci státoprávního spojení zemí České koruny. Autorem brožur, o které Kapras svoji argumentaci opírá, *Böhmens Zukunft und Oesterreichs Politik* (1844) a *Zwei Fragen aus Böhmen* (1845) byl hr. Schirnding, kterého však rozhodně nelze považovat za reprezentanta opozičních stavů (k jeho charakteristice srv. Heidler, *l. c.*, str. 11 a násl.); státoprávní názory Schirndingovy byly ostatně dosti mlhavé a málo jasné.

³⁹ Srv. hodnocení Deymovy brožury *Über die Entwicklung und Konsolidierung des oesterreichischen Kaiserstaates* z r. 1847 — Heidler, *l. c.*, str. 157 a násl.

otázky z oblasti státu a práva. Ve svých projevech se sice rád obracel k české minulosti, svou povahou však jeho ideje kotvily zcela v oblasti literárního a estetického, méně již filosofického romantismu. V metternichovském Rakousku to bylo ostatně naprosto pochopitelné. Dobře to také mimo jiné ilustruje i soudobý stav státoprávních názorů oficiálně tehdy v habsburských zemích traktovaných, jenž stál zcela ve stínu doznívajících kameralistických nauk a pozdní doktríny tak řečené policejní vědy. Ideový proud podnícený představami politického romantismu, ač právě z něho jinde vycházely pozoruhodné pokusy obhájit principy legitimacy (v Německu např. nejvýrazněji F. v. Baader, A. v. Müller, Görres aj.), zůstal naopak bez jakéhokoliv patrného vlivu. Proto zajisté také nemůže překvapiti, že představitelé předbřeznové stavovské opozice, vyznávající na jedné straně romantický patriotismus, si vypomáhali na druhé straně v konkrétních potřebách idejemi, čerpajícími z racionalistického názoru na stát. Tyto rysy vykazoval ostatně ještě i český austroslavismus (romantická panslavistická jeho složka spojená s přesvědčením, že úkoly státu je možno, pokud jde o rozvoj národů v něm žijících, upravit vhodně volenými prostředky tak, aby zmizela možnost dalších divergencí).

Po revoluci r. 1848 bylo ovšem situace docela jiná. V kapitalisticky organizované společnosti se sociální a hlavně pak i národnostní rozpory dostaly do nových konfliktů a nově se tu také počal uplatňovat i poměr národních tužeb vůči státu. Nové potřeby vyžadovaly pak i nová ideová stanoviska.

•

Politické spojenectví českého měšťanstva a české historické šlechty jeví se tedy v zrcadle nastíněných souvislostí nikoliv jako nahodilé taktické seskupení, nýbrž jako logický závěr vývoje, který již v předbřeznových Čechách měl znaky objektivně působícího historického procesu. Tam však, kde šlo o politický program a stanoviska v něm uplatňovaná, byly ovšem vzájemné vztahy jiné. Na platformě požadavků, které uplatňovala předbřeznová stavovská opozice, bylo takovéto spojení sotva možným. K tomu bylo třeba nepochybně mocněji působících popudů. Tento předpoklad se pak splnil, když ideje, jimiž na počátku šedesátých let odůvodňovala aristokratická opozice proti Bachovi svoje návrhy na federalistické uspořádání ústavních poměrů, dopadly na širokou sociální základnu, jakou představovalo české národní hnutí, jež si sem nadto přinášelo i řadu cenných podnětů z vlastního národního obrození. I v tomto ohledu jeví se tedy český státoprávní program šedesátých let jako výtvor především této doby a současně jako osobitý projev českého nacionalismu, v němž obrozený národ počal hledat a také již nalézat svůj vlastní poměr k myšlence národního státu.

Zum gegenseitigen Verhältnis des böhmischen staatsrechtlichen Programms und der vormärzlichen Opposition der Stände in Böhmen

Valentin Urfus

Das sog. Programm des böhmischen „historischen Staatsrechtes“ inspirierte die böhmische Politik in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts, so dass sie es versuchte, dem österreichisch-ungarischen Dualismus zu widerstehen. Dies bedeutete damals eine bestimmte Veränderung im Verhalten der böhmischen Politiker, die in der vorhergehenden Zeit, d. h. in den Revolutionsjahren 1848—49, einen völlig verschiedenen Standpunkt verteidigt hatten (Austroslawismus). Die böhmischen Politiker der sechziger Jahre waren jedoch im vorigen Jahrhundert nicht die ersten, die sich auf die Idee des böhmischen Staatsrechtes beriefen. Schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und sogar um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts versuchte die adelige, gegen Josephinismus und Wiener Zentralismus gerichtete Opposition sich auf ähnliche Gedanken zu stützen, die sie zur Durchsetzung ihrer Postulate des böhmischen Ständehauses benützte.

Es ist daher verständlich, dass die Frage entsteht, was für ein gegenseitiges Verhältnis zwischen diesen beiden Erscheinungen des politischen Denkens in Böhmen in der erwähnten Zeit bestand. Dies gilt zweifellos um so mehr, als gerade der föderalistisch denkende Adel auch den Hauptverbündeten der böhmischen bürgerlichen Politiker in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts vorstellte, also in der Zeit, in welcher das staatsrechtliche Programm auf die böhmische Politik einzuwirken begann.

Die erwähnten Probleme könnten bestimmt von vielen Gesichtspunkten gelöst werden. Die publizierte Studie stellt sich jedoch das Ziel, zu einer näheren Erklärung nur zweier Aspekte beizutragen, die sie als besonders charakteristisch betrachtet:

I. Die Übernahme der staatsrechtlichen Ideen — die in der ersten Hälfte des Jahrhunderts nur vom Adel verteidigt wurden — wurde von der Bourgeoisie durch bestimmte Verschiebungen vorbereitet, die in der sozialen Struktur in Böhmen um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts stattfanden. Es handelte sich besonders um die Tatsache, dass im Laufe der ersten Hälfte des Jahrhunderts in Böhmen die Anzahl der nichtadeligen Grossgrundbesitzer immer markanter zunahm. Der Adel hörte auf, ein ausschliesslicher und fast monopolistischer Besitzer des Grossgrundbesitzes zu sein (der sog. landtäflichen Güter, die so genannt wurden, weil die sie betreffenden Dispositionen in besondere Grundbücher - Landtafeln - eingetragen wurden, welche in Böhmen hundertjährige Tradition hatten). Auf dem Gebiete der Rechtsordnung wurden analog Hemmungen gelockert, die bisher die vermögensrechtlichen Privilegien der Adelligen sicherten. Diese Tatsache hatte schliesslich zur Folge, dass sich innerhalb der feudalen Grossgrundbesitzer-schicht in der erwähnten Zeit Anläufe dazu bildeten, dass die bürgerlichen Grossgrundbesitzer eine selbständige soziale Schicht konstituieren sollen. Die angeführte Entwicklung zeichnete sich ausser anderem dadurch aus, dass einzelne bürgerliche Grossgrundbesitzer sich zum damals modischen romantischen Patriotismus ostentativ bekannten und dass sie den Verhältnissen gemäss auch ihre eigene politische Geltendmachung verfolgten.

II. Demgegenüber existierten jedoch auch bedeutende Unterschiede zwischen den Ansichten der adeligen Opposition vom Ende des 18. Jahrhunderts aus der vormärzlichen Zeit und dem böhmischen staatsrechtlichen Programm der sechziger Jahre. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts und ebenso auch später fassten die Stände ihre Opposition als Verfassungskampf zwischen ihnen und dem Monarchen auf, bzw. seiner zentralistischen Umgebung. In diesem Kampf beriefen sie sich auf die historische Verfassung des

Böhmischen Königreiches als auf ihre verfassungsmässig verbürgte Rechte, die durch einseitig administrative Reformen des Josephinismus und die daran anknüpfende zentralistische Entwicklung verletzt wurden. Dabei betonten sie jedoch nicht den historischen böhmischen Staat als ein staatsrechtlich unabhängiges Ganzes. In dieser Hinsicht vermisste ihr Verhalten jenes nationale Pathos, das für das böhmische staatsrechtliche Programm der 60. Jahre typisch war und das im Gegenteil die historische Selbstbestimmung des gesamten böhmischen Staates in der Vergangenheit, d. h. der gesamten Böhmischen Krone betonte (die neben dem Böhmischen Königreich noch weitere Länder, bes. Mähren, Schlesien, die Ober- und die Niederlausitz einschloss). Das böhmische staatsrechtliche Programm der sechziger Jahre war in diesem Sinn eine Äusserung des schon entwickelten böhmischen Nationalismus, der darin auch seine selbständige Beziehung zur Idee des böhmischen Nationalstaates fand.